

Proměny vzdělávání učitelů v primární škole v kontextu digitalizace a budoucnosti práce

Ladislav Podroužek, Dagmar Šafránková

Katedra pedagogiky Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni

Úvod

V současné společnosti je hodnota a smysl života do značné míry určován prací. Tento trend souvisí jak s otázkou sociálního začlenění jedince, tak s jeho vzdělaností. Není tomu jinak ani v přípravě učitele primární školy. Abychom mohli vymezit určité proměny dosavadního primárního vzdělávání učitelů, je tedy potřeba analyzovat způsob chápání práce v historickém, současném i budoucím společenském kontextu, vč. otázek digitalizace ve vzdělávání a tzv. otázek „Průmysl 4.0 (Práce 4.0)“.

V epoše „Průmysl 4.0 dojde k absolutnímu propojení strojů a jejich ovládání softwarovými programy bez nutnosti lidské obsluhy, což povede k digitalizaci práce i vzdělávání a novému přístupu k technice i současným i budoucím profesím. Člověk však musí zůstat u moderních konceptů práce průsečíkem úspěchu i neúspěchu. V tomto ohledu bude také nezbytná proměna vzdělávání v současné škole a také změna přípravy učitelů primárního vzdělávání ve smyslu vytváření nových koncepcí výuky založené

nejen na digitalizaci, vizualizaci a organizaci učení žáků (školní i domácí vzdělávání), ale i na vzájemných mezilidských vztazích.

Digitalizace práce (tento technologický pokrok) musí ve vzdělávání vést i ke změnám profesních kompetencí učitele s větším důrazem na životní, sociální, osobnostní a pracovní kvality učitele a žáků v duchu společenské harmonizace života: obrana před odlidštěním práce, rozšíření organizačně - pracovních inovačních kompetencí, možnosti další kvalifikace a vzdělání. Rovněž bude nezbytná evaluace důsledků zavádění nových technologií do světa práce a do vzdělávání, v oblasti zdraví člověka a ochrany jeho osobnosti. Bude potřebná ochrana volného času učitelů (ale i jiných zaměstnanců), neboť rozvoj a použití informačních a komunikačních nástrojů (tzv. flexibilizace práce) stírá hranice mezi volným časem a prací, znevýhodňuje určitým způsobem ohodnocení práce (není evidováno jako pracovní doba) a zvyšuje psychickou zátěž, chybí odpočinek (nepřetržitelná zastizitelnost) a to vše vede ke zvyšování psychických i fyzických onemocnění.

1 Současné pojetí práce v kontextu digitalizace a proměn vzdělávání učitelů

Co si máme tedy pod pojmem „práce“ představit?

Práci můžeme chápat z různých úhlů pohledů. Běžně rozlišujeme práci fyzickou a duševní, což vyjadřuje buď značné fyzické vypětí, nebo vynaložení produktivních sil člověka. Podle sociologického slovníku pak můžeme vybrat např. tuto definici práce: „...jako nutná námaha a jako uspokojivý výkon či dobrovolná tvorba.“

Takto byla práce chápána i v historickém kontextu, zejména v pojetí starého Řecka a to jako:

- labor (ve smyslu těžké, fyzické, namáhavé práce, aj.)
- opus (ve smyslu díla, kreativní práce, radosti z práce, apod.) – poznámka autorů: Toto chápání práce by mohlo být hlavním smyslem proměn vzdělávání učitelů (jejich profesních kompetencí).

Ve vývoji přístupů k práci lze dále vysledovat tyto tendence: těžká fyzická práce, práce jako ctnost, kreativní práce, reciproční práce (jen pro výdělek), neplacená práce, atd.

Dnešní způsob chápání práce pochází z konce 19. století: práce jako regulovaná výdělečná činnost, kdy zaměstnání opravňovalo nejen k výdělku, ale i k sociálnímu zabezpečení. Tento kodifikovaný model nebral v úvahu žádné další podoby práce (práce doma, práce neplacená, dobrovolná, apod.). Z toho vyplývá, že kdo neměl zaměstnání, tak vlastně nepracoval. Takto zúžené pojetí práce (tj. regulované a se sociálním zabezpečením spojené zaměstnání) je projevem eurocentrického pohledu na práci, s výjimkou tzv. agrární práce, která je sice formou seberealizace, ale je nedostatečně financována, jako je tomu, např. v některých dalších a zejména ženských profesích, taktéž v práci učitele (vlastně pracují „z lásky“).

Práce je vždy chápána také v určitých rámcích, např.:

- práce pro prodej
- práce pro vlastní existenci
- práce pro stát a politiku

Nebo lze práci kategorizovat následovně:

- placená a neplacená práce
- samostatná a nesamostatná práce
- volná a vázaná práce
- dobrovolná a nedobrovolná práce, apod.

Ve 20. století eurocentrický model práce dosáhl univerzální platnosti. Vše je posuzováno jako garantovaná a regulovaná výdělečná činnost s orientací na mzdu (byla platná pro průmyslové země). S přesunem průmyslové produkce do nově industrializovaných zemí (východ Evropy, globální jih, aj.), tj. nově globalizovaný pracovní svět, nemůžeme dále držet eurocentrické chápání práce, protože vedle sebe existují práce: placená a neplacená, svobodná a nesvobodná; formální a neformální pracovní vztahy se kombinují s osobními a rodinnými, apod. Tím se otevírá široká diskuze o budoucnosti práce, o proměnách vzdělávání a přípravě na profesi a práci (taktéž i v přípravě učitelů a vzdělávání žáků).

Tyto změny práce a jejího pojetí úzce souvisí s digitalizací práce (poznámka autorů: taktéž i se změnami v oblasti vzdělávání žáků a přípravě učitelů).

V 80. letech 20. století došlo ke změnám práce v souvislosti s vědeckotechnickým pokrokem tím, že těžká fyzická práce byla nahrazena stroji (práce ve smyslu labor). V současné době s digitalizací práce je však nahrazována i práce kognitivní. Je to tím, že vývoj nových technologií zasáhl lidskou práci, přinesl inovace např. v komunikaci mezi stroji, ve výměně dat, výrobě na základě smart technologií a on-line komunikacích ve službách.

Tím docházelo k zániku některých profesí a naopak vzniku profesí nových. Bude potřeba řešit sociálně - etické bariéry inovací, které zasahují do podstaty lidství a práce (např. genové inovace, sociální dopady při ztrátě zaměstnání, přerozdělování zbytku práce, apod.).

Dále bude nezbytné změnit dosavadní způsoby vzdělávání, hledat novou úlohu školy jako vzdělávací instituce, využívat nové pedagogické inovace a digitální formy vzdělávání. V oblasti vládní politiky bude potřeba se systematicky zaměřit nejen na změny vzdělávání (např. důraz na kreativní, analytický a badatelský charakter vzdělávání, rozvoj sociálních a komunikativních kompetencí, řešení problémů, práce s daty, genderový systém, apod.), ale i na oblast pracovní nezaměstnanosti, přerozdělování práce a kapitálu a s tím související nutnost celoživotního a distančního vzdělávání a rekvalifikací, např. do oblasti sociálních profesí a služeb, zajištění práce dle potřebnosti apod. Cílem tohoto snažení není myšlena sociální rovnost, ale smysluplný a důstojný život, využívání nových technologií pro nové příležitosti k práci a ke snížení nákladů na základní životní potřeby, na jiné formy vzdělávání i na smysluplné využívání volného času, využívání robotizace jako šanci pro lidi s postižením, seniory apod.

Díky prekarizaci (znehodnocování) profese učitele ve společnosti (ztráta prestiže, nízké ohodnocení – společenské i finanční) a feminizaci školství se ukazuje, že učitelství není považováno za tzv. „dobrou práci“ ve smyslu: pracovních podmínek, sociální ochrany, bezpečí, nejistota pracovního místa, ohrožení zdraví, nízká mzda, apod. Tím lze učitelství považovat za tzv. „prekérní práci“ a lze se ptát, proč tento společenský a genderový pohled, vytváření takovýchto pracovních míst je podporováno i školskou politikou?

S touto otázkou je spojen i proces profesionalizace práce, který se méně ztotožňuje se zručností, vzděláním a věděním, a soustředí se na odvádění práce „s profesionálním úsměvem“ a bez rozpoznání identity osobnosti.

V tomto ohledu bude nezbytné se věnovat změnám vzdělávání a s tím spojenou koncepcí profese učitele. Nepůjde pouze o nastavení standardu vzdělávání, kariérního růstu učitele, ale i o změnu učitelství ve smyslu hybridní profese (např. učitel bude rozvíjet nejen oborové znalosti, ale bude současně schopen reagovat na změny v moderních technologiích, přizpůsobí jim výuku bez ztráty jejího odlidštění a individuální zodpovědnosti, dokáže žáky připravit na různé modely hybridních profesí, apod.) a to i v průběhu celého jeho života a profesního života (ve smyslu celoživotního učení). Bude nezbytné propojovat nejen teorii a praxi, ale i propojovat učitelské týmy ve smyslu spolupráce „mladí a staří“, učení pomocí zkušenosti a subjektivních schopností, řešení problémových situací, propojení „strojů“ a člověka.

Nezbytné budou také proměny primárního vzdělávání, jeho obsahu a koncepce, opírající se o kvalitu vzdělávacích institucí, zejména o školu jako nástroje sociální politiky. Evropský kontext ve vzdělávání přináší v současnosti řadu kritických reakcí a deklarovaných potřeb změny školy ve smyslu koncepčním, systémovém a legislativním, v duchu proměn průmyslu, práce a digitalizace.

Vzdělávací instituce budou muset reagovat v souvislosti s digitalizací tak, že bude nezbytné přestrukturovat získávání znalostí a dovedností, postojů a návyků a hodnot žáků (ale i učitelů) do více oblastí, např.:

- interní výukou ve škole

- externí výukou pomocí multimediálních nástrojů
- externí výukou prostřednictvím domácího vzdělávání (vč. moderních technologií)
- formami celoživotního vzdělávání (v pre- a post-graduální přípravě učitelů).

Také budou nezbytné inovace strategií a forem výchovně vzdělávací práce, včetně účinných evaluačních mechanismů vzdělávání.

Proměny primárního vzdělávání a přípravy učitelů v tomto směru musí nezbytně vést k pochopení vzdělání jako průřezové hodnoty politického spektra (ne pouze věc jednoho resortu), jednoznačného legislativního prostředí, materiální podpory, využívání vnějších aktérů vzdělávání (rodiče, zaměstnavatelé, veřejnost), vytvoření kritérií kvality a efektivního systému hodnocení (vnitřní i vnější evaluace školy), samozřejmě také k posunu náhledu společnosti na vzdělávání, profesi učitele a standardizaci učitelské profese, vč. jejího hybridního pojetí.

Stanovením profesních standardů učitelského vzdělávání jako hybridní profese povede ke sjednocení a novému definování požadavků na profesní způsobilost absolventů učitelského vzdělávání v oblastech složek učitelské přípravy a jejich proporcí, v klíčových kompetencích učitele a jejich prokazování (evaluace), a konečně ke strukturaci a obsahu učitelské přípravy v digitalizované společnosti.

Změny vzdělávání v kontextu digitalizace společnosti budou klást zvýšené nároky na učitele a jeho specifickou připravenost, na týmovou spolupráci

učitelů, spolupráci mezi školami a dalšími institucemi (nejen vzdělávacími), spolupráci v oblasti výměny zkušeností, myšlenek, postupů, technologií, vědy a výzkumu apod.

V tomto pojetí jde o nové prosazení paradigmatu vzdělávání, které předpokládá komplexní vnitřní proměnu školy ve smyslu vzájemného pochopení idey humanizace a digitalizace vzdělávání. Dojde k otevření prostoru pro různé formy vzdělávání, svobodný projev a přebírání odpovědnosti za vlastní rozvoj a ochranu člověka před odlidšťováním vzdělávání pomocí moderních technologií. Předpokladem bude také výrazná změna procesu učení, vyučování, obsahu vzdělávání (jiná strukturace učiva, integrace poznání, mezioborové souvislosti, syntéza učiva s využitím technologií, externí získávání, vyhledávání a zpracování informací a jejich využití v učení žáků a učitelů, vč. metod a forem výuky, apod.).

Modernizačním trendem v tomto pojetí se stává posun učitelské profese od poslání k odbornosti a profesionalizaci s potřebou a nutností profesního vzdělávání a učitelství jako hybridní profese.

2 Proměny učitelské profese v digitalizované společnosti a vzdělávání

S digitalizací práce a tím nových požadavků na vzdělávání musí dojít ke změnám učitelství ve smyslu expertní a hybridní profese. Stoupající náročnost profesního výkonu a vysoké pracovní nasazení vyžaduje nejen oborovou, pedagogicko-psychologickou a didaktickou připravenost učitele, ale současně i jeho přípravu v moderních technologiích vzdělávání, v ochraně zdraví a v eticko - sociálních otázkách současného světa práce a společnosti.

Učitelská činnost v souvislosti s digitalizací práce a vzdělávání bude vždy nejen procesem setkávání se žáka a učitele u společné činnosti vědomě i nevědomě přes multimédia, bude i tvůrčím, proměnlivým a nestabilním procesem s množstvím rizikových faktorů a řadou neznámých, ale především i procesem ochrany zdraví a lidskosti. Proto by měl být učitel vědecky školeným odborníkem s řadou profesních kompetencí (ve smyslu znalostí, dovedností, postojů, hodnot, osobnostních charakteristik).

Jaké klíčové kompetence budou významné pro pojetí profese učitele v digitalizovaném světě?

V české odborné literatuře najdeme mnoho požadavků na učitele a jeho profesní kompetence (SPILKOVÁ 2004; VAŠUTOVÁ 2004, LUKÁŠOVÁ – KANTORKOVÁ, 2003, HELUS 2001; SVATOŠ 2000; ŠVEC 1999; apod.), ale v žádné nejsou zcela precizovány požadavky na tzv. hybridní profesi učitele v souvislosti s digitalizací a budoucností jeho práce.

Podle našeho názoru budou v primárním vzdělávání a učitelské kvalifikaci pro 1. stupeň základní školy důležité tyto profesní kompetence učitele (*poznámka autorů: kompetence jsou pouze nastíněny k tématu digitalizace práce a vzdělávání, bude potřeba je dále precizovat vědeckým i akčním výzkumem v pedagogické praxi a k již vědecky formulovaným kompetencím učitele*):

- *osobnostně sociální* ve smyslu mezilidské vzájemnosti, komunikace, spolupráce a respektování potenciality a individuálních zvláštností člověka, kultivace sebe i druhého, důraz na kreativitu,

řešení životních situací a zvládnání problémů, na etiku chování a jednání apod.)

- *oborově didaktická* ve smyslu integrace učiva oborů a jejich transformace do prostředí digitalizace práce a společnosti
- *pedagogicko - diagnostická* (nejen diagnostika žáka, ale i terapeutická péče o žáky s individuálními potřebami, vč. oblasti intervence)
- *informačně technologická* ve smyslu využití digitalizace a moderních technologií v oborovém a pedagogickém kontextu výchovy a vzdělávání s důrazem na ochranu před odlidštěním učení a práce
- *inkluzivně - poradenská* ve smyslu začleňování žáků se speciálně vzdělávacími potřebami (zdravotním postižením, sociálním znevýhodněním, mimořádně nadanými, etnicky odlišnými, apod.) do běžné výuky a společnosti
- *manažerská a ekonomicko - sociální* (personální a time management, chápání budoucnosti práce v digitalizovaném prostředí, včetně otázek ekonomizace vzdělávání)
- *protektivní a volnočasová* ve smyslu ochrany zdraví u sebe i druhých, ochrana lidskosti, smysluplného trávení volného času, péče o sebe, psychohygienu, předcházení odlidšťování práce a učení
- *normativní a evaluační* (nastavit takové normy hodnocení, které budou postupně upřednostňovat kvalitativní kritéria hodnocení žáka před výkonovými kritérii z důvodu nezbytnosti týmové spolupráce, komunikace, řešení problémů a přizpůsobování se digitalizovanému světu práce a vzdělávání)

2. 1 Co z toho vyplývá pro primární vzdělávání, pregraduální a postgraduální přípravu učitelů 1. stupně základní školy?

V návaznosti na výzkumy pedeutologů u nás i v zahraničí bude potřeba dále zkvalitňovat pregraduální i postgraduální vzdělávání učitelů.

Ze zahraničních studií koncepcí pregraduální přípravy učitelů vybíráme např. koncepci vycházející z analýz J. L. Kincheloe (1993, upraveno podle In: ŠVEC 2001):

- osobnostní koncepce s důrazem na rozvoj osobnosti budoucích učitelů
- technologická koncepce preferující osvojení pedagogických dovedností a techniky učitelské profese
- behavioristická koncepce ve smyslu osvojování si účinného chování a jednání učitele
- konstruktivistická koncepce založená na objevování a konstruování pedagogických poznatků, pedagogické zkušenosti studenta a jejich sebereflexi.

V souvislosti s digitalizací práce a vzdělávání bude nezbytným trendem v přístupech a koncepcích v pregraduální přípravě učitelů posun ke konstruktivistickému modelu, zahrnující osobnostní i dovednostní koncepce s důrazem na řešení problémů v pedagogické praxi i životě ve společnosti, na reflexi zkušenosti a sebereflexi. Tento přístup povede k ochraně před odlidšťováním práce a vzdělávání, umožní učitelům a žákům

vzájemnou spolupráci, interakci a komunikaci při řešení životních situací a problémů vzdělávání a učení.

Diskuze a závěr

Na co by měli učitelé primární školy klást důraz ve výchově a vzdělávání žáků v souvislosti s digitalizací vzdělávání a budoucností práce?

Podle našeho názoru bude nezbytné rozvíjet **tyto výstupy učení žáka 1. stupně základní školy** (kromě očekávaných výstupů znalostí z jednotlivých vzdělávacích oblastí) :

- příprava na komplexní řešení životních situací a problémů: jak vyřešíme, kde najdeme, koho požádat o pomoc, potřebujeme-li apod.
- podpora a rozvoj týmové spolupráce, interakce a komunikace (význam pro budoucnost práce v digitalizovaném světě, moderních technologií ve smyslu řešení nově vzniklých situací a problémů, vč. přípravy na hybridní profese), učení se efektivním strategiím a formám komunikace a spolupráce, pomoci a podpory v mezilidských vztazích, nesobeckost, ale prospěšnost ostatním a společnosti a vynaložení vlastního úsilí pro veřejný zájem, napomoci práci se zkušeností, její modifikace a sebereflexe
- podpora učení pro život ve společnosti ve smyslu: učení se slušnosti, ne poslušnosti v chování a jednání; rozvíjet umění „se“ přizpůsobit, ne „si“ přizpůsobit
- důraz na rozvoj kreativních činností a integrativních postupů v učení (nutnost mezioborových souvislostí)

- rozvoj práce s externími zdroji informací (literatura, internet, atd.), ale s danými pravidly využívání zdrojů v kyberprostoru (např. bezpečnostní opatření při využívání internetu, sociálních sítí, vč. blokace stránek ohrožující výchovu a zdraví jedince aj.), taktéž využívání externí výuky a její kontrola učitelem (např. část učiva získají žáci mimo školu pomocí nových technologií)
- dodržování a respektování demokratických hodnot, jako např.: svoboda, solidarita, ekonomicko-sociální spravedlnost, lidská práva, mír (bezpečí), tradice a kultura, ekologické chování a jednání, genderová rovnost, citlivost k problémům druhých (k lidem, zvířatům, věcem), respektování odlišností a identity, atd.
- chápat spojitost práce a vzdělávání se životem a společností, vč. nového pojetí profesí jako hybridních profesí a ve smyslu zajištění vlastní životní úrovně prací bez návaznosti na dosaženou úroveň vzdělání, např. s respektováním tvořivosti a zájmu jedince o danou činnost (příklad: vystudoval jsem profesi učitele, ale žíví a naplňuje mne tvořivá práce se dřevem, apod.);
- učení se rozlišovat různé podoby multimediální komunikace a prostředků (využívat ochranné mechanismy před negativními a manipulativními vlivy médií a komerčním zneužíváním).

Uvedené výstupy by bylo snadné strukturovat do již formulovaných kompetencí žáka vzdělávacího programu (např. kompetence personální a sociální, komunikativní, k učení, aj.), ale záměrně jsme takto nečinili, protože se domníváme, že námi uvedené výstupy by měly zasahovat do

všech kompetencí i očekávaných výstupů obsahu vzdělávání základní školy v souvislosti s digitalizací společnosti.

Samozřejmě nastíněné výstupy nepokrývají celou šíři změn vzdělávání a učení žáků v souvislosti s digitalizovaným světem práce, ale bude potřeba dále výzkumně ověřovat možnosti školy a učitele v této oblasti. Naprosto nezbytná bude spolupráce školství s ostatními rezorty ve společnosti (průmysl, zdravotnictví, sociální práce, kultura, zemědělství, apod.), aby si žáci uvědomovali nezbytnost hybridních profesí a nutnosti vzájemné spolupráce mezi obory.

Vzhledem k tomu, že budoucnost práce a vzdělávání v digitalizované společnosti bude jistě předmětem dalšího jednání a diskuzí v oblasti pedagogického zájmu a v politických kruzích. Bude nezbytné přehodnotit nejen dosavadní systém vzdělávání žáků, ale i změnit koncepci pregraduálního a postgraduálního vzdělávání učitelů primárních škol a vědy a výzkumu pro „Průmysl 4.0“ (Práce 4.0“).

Literatura

Kolektiv autorů. (2015) *Eseje o práci*. Praha: Friedrich-Ebert-Stiftung e. V.

Lukášová, H. (2003) *Učitelská profese v primárním vzdělávání a pedagogická příprava učitelů (teorie, výzkum, praxe)*. Ostrava: PedF OU.

Maříková, H., Petrušek, M., Vodáková, A. et al. (1996) *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.

Spilková, V. (2004) *Současné proměny vzdělávání učitelů*. Brno: Paido.

Švec, D. (2001) *Zdokonalování přípravného vzdělávání učitelů*. In: Walterová, E. *Učitelé jako profesní skupina, jejich vzdělávací a podpůrný systém*. 1. díl. Praha: PedF UK.

Vašutová, J. (2004) *Profese učitele v českém vzdělávacím kontextu*. Brno: Paido.

Vašutová, J. et al. (2008) *Vzděláváme budoucí učitele – nové přístupy k pedagogicko-psychologické přípravě studentů učitelství*. Praha: Portál.

Walterová, E. (2004) *Úloha školy v rozvoji vzdělanosti*. 1. díl. Brno: Paido.

Walterová, E. (2004) *Úloha školy v rozvoji vzdělanosti*. 2. díl. Brno: Paido.